

monstreray fait si. auant que tu fa
ces ce que ie te commande. auant de
mau pisme. Et si dit qm̄t uolen
tiers le fera. Et moult fait si. Et
cette charete. Et ie le te mostreray
tout certainement. Et te m̄ny la
outa la porras ueoir.

Cellui tenoit charete siuit
chose. que nuz ne voie deuz
qui neuit toutes iours. Et toutes ho
mors. perdues. Et qm̄t ten uolont
tolu homor. d. j. home. ille faisoit
ou mont de une charete. Et le me
noit ou parmi la uille dont il esto
it. tant que de tout estant veuz. se
ia en uille tant fut gnt̄ uent cuue
seule charete. Et lant̄. dit que il

la charete. que il li mostreray auant
d'auant pisme. Et si dit qm̄t se dieu
plait en charete ne moiera. Et tuz
peu ousteront ho uoz. d'hoie. q̄s
cheual luroit p̄ charete.

Cheuals. fut li nams. tu nede
hez me tant que fut eiz
maleureuz chli. qui uolentiers
iest monte; p̄ sauoir. ce que tu de
mandes. Certes fut mesmes. Gau.
cest gunt̄ damages. Sur chli. fa
it mesmes. Gau. car ale; us de cel
le charete. amon; q̄ plus de honte
voul viengne. Et si monte; de cest
cheual. qui mlt̄ est bon. Et ie troy
q̄ uol uol sauoir; me y adier. Et
cheual que de charete. Anoudin

ou ueloid mesmes. Gau. p̄
enq̄re. Si entant la pole et
ter. Et ua apres toutes uoies. Gau.
quil uirent a. j. chatelet mlt̄ bien
seant. qui estoit en l'ouuerre d'une
foret. Et qm̄t les gens uoient le chli.
arme qui estoit en la charete que
li nams maïne a uilment. Si de ma
de quil a forat. auant si ne respōt
me achateun. mlt̄ uua outre
Et toutes les gens huent le chli. Et
geant apres lui boe Et cautes
Fut gunt̄ achli. vancue ebatulle
Si empoue mlt̄ amon agno. Gau.
Si maudit leurs q̄ charete fu pre
m̄ establie. Et eiz le uille d'au
chli. qui si puet estre. Tant ou ale

uol plus uolentiers apres dalez
la charete. quil neureit deuz. Et
li nams dit que ia par ce uen iera
dreces. Et si li monte. Et me civa
tes tu qm̄t me mēras ama dame se
uon l'ouuerre. Je te creant fait li nams
gunt̄ crestient que ie la te montre
ray auant de mau pisme. Et. lant̄.
est tantant salu; de la charete.

Cest en maïne li nams lant̄. Et
q̄nt il de regard. si uoit uenir
mo signor. Gau. Et. d'ore luy uenēt
d'ui escuer. dont li nams maïne. j. che
ual endegre. Et porte son glaive. Et
li autres li porte son glaive Et son
escut. Et qm̄t mesmes. Gau. euz
le uay atant. Si li demanda uouel
ler de la forat euz que auoit fait
lant̄. Et li nams dit il maïne li;

fut li nams ceue fēra il me. car il
ma creant auenir. Et la charete
hū toute ior. Et lant̄. dit quil na
gard quil descende hūmaiz. Certes
fut mesmes. Gau. ce poue moi. car
ie troy quil ait am; proeide en uoz
Si sera gnt̄ hontes q̄ uol ires. hōuz
Oū hontes idueni auou. si lant̄ fut
lant̄. car t̄r moi neta p̄nge pas.
Mesmes. Gau. li demand qm̄t est
maul si uel. Veit quostre. mlt̄ pole
bar p̄ sauoir d'ouier. Vos me deues
ouuul q̄ uol me donater. j. cheual fa
it mesmes. Gau. Si sauoir uolēt
ou ce fu.

Nele demand; me fut li chli;
de la charete p̄ cellui que uol
mauez dne. car il uoliera encore
bien renduz.

quil uol f̄r dou chatelet mlt̄. Et
auoit uol li chatelet lētre. galec
che. Si gunt̄ uent siuec la t̄r uand
magn. le roy de gorre. et ille que le
clauoir la t̄r foraine. Et euzelle
t̄r estoit li empouue. nō pas
euz. de reces. maul euzelle euz
fermetez. Et la t̄r estoit enclonē
d'une gnt̄ yauē p̄ rōd. Et rad. et
de gnt̄ marel que uuz ni pouit
par force euzer.

Cest errent gnt̄ p̄ce t̄r. Et
aprochent d'un chatelet
petit tuz biē seant. Si gunt̄ uent
durement a mesmes. Qm̄t il fut
li uent il ēt̄ uent euz. Et. j.
d'annouelles estoit en la cort. si
fut amō agno. Gau. gnt̄ ior. et
demande uent au nams dou chli. Et

F. P. van Oostrom

De Middelnederlandse Proza-Lancelot

Aan het begin van de 13de eeuw, toen de populariteit van verhalen over koning Arthur en zijn Tafelronde bij letterlievende aristocraten op haar hoogtepunt was, kwam in Frankrijk de meest reusachtige Arthurroman tot stand die de middeleeuwen zouden voortbrengen: de 'Proza-Lancelot'. Heel de historie van Arthurs heerschappij, haar opkomst, bloei en ondergang, wordt verhaald in een grootse trilogie waarin Lancelot de centrale figuur is. Het succes van de 'Proza-Lancelot' was evenredig aan de omvang ervan. Dit artikel handelt over de 'uitstraling' van de roman over de middeleeuwse Lage Landen.

'Een wereld die de Noordpool van onderen, de maan van achteren en Brigitte Bardot van opzij heeft gezien, verbaast zich niet zo snel', heeft de hartchirurg Brom eens gezegd. Dat moge zo zijn – maar wat nog altijd onze verbazing rechtvaardigt, is het feit dat er maar liefst drie verschillende Middelnederlandse vertalingen van de *Proza-Lancelot* bestaan. Men denke zich eens in wat het vertalen van de Oudfranse *Proza-Lancelot* in de middeleeuwen moet hebben betekend. De Oudfranse roman beslaat in een moderne editie niet minder dan 1700 foliopagina's en behoort daarmee tot de grootste romans uit heel de Westeuropese letterkunde, in omvang en epische weidsheid vergelijkbaar met een monument als Marcel Prousts complete romancyclus *A la recherche du temps perdu*. Een middeleeuwse auteur die zich waagde aan het vertalen van deze *Proza-Lancelot*, moest om te beginnen beschikken over een deugdelijk handschrift van het Oudfranse origineel. Dat zal, behalve een kostbare, dikwijls ook een lastige opgave zijn geweest: Oudfranse *Proza-Lancelot*-handschriften lagen in onze middeleeuwse gewesten zeker niet voor het grijpen. Verder vergde een vertaling van de *Proza-Lancelot* natuurlijk perkament – veel perkament: wilde de vertaler de oorspronkelijke roman enigszins adequaat – dus zonder rigoureuze bekortingen – tot zijn recht laten komen, dan besloeg zijn vertaling vele honderden bladzijden perkament, hetgeen inhield dat de huiden van een forse veestapel tot Arthurroman moesten worden bestemd. Bovendien: liters en liters inkt, te bereiden via een uiterst arbeidsintensief procédé; van veren gesneden penen bij het gros; legio wastafeltjes of stapels kladperkament voor de eerste versie(s) van de vertaling. En dan moest het eigenlijke werk nog beginnen: maand in maand uit, bladzij voor bladzij vorderend door de ellenlange tekst, steeds wikkend en wegend wat de Oudfranse woorden betekenden (en woordenboeken waren er niet, voor zover wij weten) en welk Middelnederlands equivalent het beste paste. En, alsof het allemaal al niet moeilijk genoeg was, als extra verplichting de

1. *Lancelot in de kar, gereden door een dwerg, op weg naar het kasteel om zijn geliefde, Arthurs gemalin Guenièvre, te bevrijden. Bladzijde met miniatuur uit een van de Oudfranse 'Proza-Lancelot'-handschriften (14de eeuw). Pierpont Morgan Library, New York, Hs. 805, fol 158.*

eis dat de vertaling ook nog paarsgewijs moest rijmen en metrisch moest lopen – want de Middelnederlandse vertaler van de Oudfranse prozroman vertaalt meestal op rijm. Zo een complete vertaling in verzen telt meer dan honderdduizend verzen (dat is dertig keer de *Reinaert*, honderd keer de *Karel ende Elegast*): een herculesarbeid van jaren. En dat alles niet één, doch drie keer! Het stemt ons, moderne literatuurlijfhebbers, tot verbazing én bescheidenheid te zien dat van Prousts *Recherche* nog niet eens één Nederlandse vertaling ook maar tot de helft is gevorderd, hoewel een van 's lands grootste uitgeverijen nu al sinds jaren een team van eersteklas-vertalers aan dit prestigeproject laat werken.

Nu was een Middelnederlandse vertaling van de *Proza-Lancelot* evenzeer een prestigeproject. In de eerste plaats natuurlijk voor de vertaler, die – eenmaal gereed met het reuzenkarwei – kon bogen op de 'vertolking' van een van de meest prominente literaire werken van zijn tijd. Maar niet minder droeg de vertaling bij tot het prestige van een tweede betrokkene: de opdrachtgever. Ook zonder hem zou er geen vertaling zijn geweest. Het vertalen van de *Proza-Lancelot* was nu eenmaal wat wij in onze tijd een miljoeneninvestering zouden noemen, iets waartoe geen middeleeuwse dichter uit eigen middelen in staat was. Normaal gesproken moest de vertaler zich verzekeren van een geldschietter alvorens hij aan de slag kon: iemand die het Oudfranse handschrift kocht, het peperdure perkament en de andere schrijfmaterialen voor de vertaling bekostigde en die de dichter – ook in de middeleeuwen was tijd geld! – tijdens het werk onderhield en wellicht ook daarna op enigerlei wijze beloonde. Dichter en maeccenas hadden elkaar nodig: de eerste kon niet schrijven zonder de tweede, de tweede zich niet literair laten verpozen zonder de eerste. En met het voltooide werk legden beiden eer in, in de creatieve wedijver van dichters en hun opdrachtgevers, die in de middeleeuwen het literaire leven voortstuwde.

Mogelijk schuilt ook hierin de verklaring voor het bestaan van drie Middelnederlandse vertalingen van de *Proza-Lancelot*. Het moderne superioriteitsgevoel is in eerste instantie geneigd deze drieduidigheid neerbuigend te beoordelen: de verschillende auteurs zouden, ten gevolge van de zoveel gebrekkeligere, middeleeuwse communicatiemiddelen, niet van elkaars activiteiten hebben geweten – hadden ze dat wel gedaan, dan zouden zij zich de moeite en hun opdrachtgevers het geld

hebben bespaard en hebben kunnen volstaan met het kopiëren van de oudste vertaling. Bezien we de vertalingen echter van meer nabij, dan blijken ze te wemelen van toespelingen op andere Arthurromans; kennelijk werden ze geschreven door auteurs en voor toebehoorders die terdege wisten wat er in de literaire wereld van hun tijd te koop was. En uitgerekend zulke fijnproevers zouden onkundig zijn geweest van vertaalactiviteiten rond de *Proza-Lancelot*? Het lijkt al met al niet minder plausibel om de verklaring voor de drieduidigheid in heel andere richting te zoeken en aan te nemen dat de verschillende dichters en hun opdrachtgevers wel degelijk wisten van de eerdere vertaling(en) van de *Proza-Lancelot*, maar om niet voor hun concurrenten onder te doen een eigen vertaling tot stand brachten. Er zijn uit de middeleeuwen meer van zulke gevallen bekend: zo zagen in de eerste twee decennia van de 13de eeuw maar liefst zeven verschillende Oudfranse vertalingen van de Latijnse kroniek van Pseudo-Turpin het licht, onder het patronaat van op-

drachtgevers die behoorden tot de 'inner circle' van het Franse-koningshof. Evenmin is de *Proza-Lancelot* het enige voorbeeld van meervoudige Middelnederlandse vertaling van hetzelfde Oudfranse werk: zo zijn er twee onafhankelijke vertalingen van onder meer de Karelroman *Aiol*, de hoofse *Voeux du Paon* en de *Roman de la Rose*.

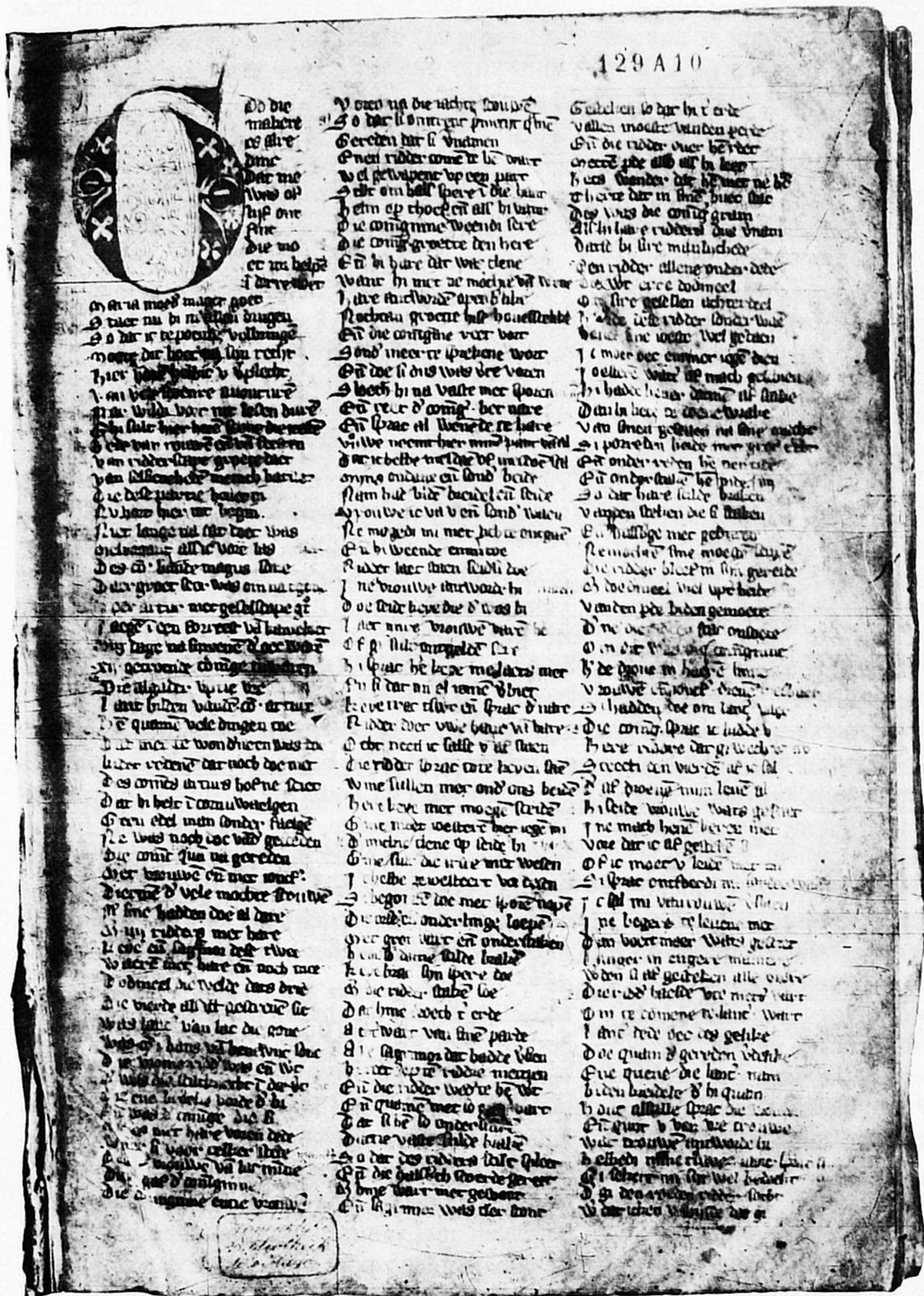
Hoe graag zouden wij weten wie van al deze vertalingen de auteurs en de opdrachtgevers zijn geweest en voor welke hoven, kloosters of patriciërs-huizen de teksten in eerste instantie bestemd waren! Ons beeld van het culturele leven in de middeleeuwse Lage Landen zou daardoor enorm aan scherpte winnen. Maar helaas is het met onze kennis in dit opzicht slecht gesteld. Dit komt in de eerste plaats doordat de teksten op dit punt zelden expliciet zijn en we bovendien te kampen hebben met de uiterst ongunstige overleveringstoestand van de Middelnederlandse letterkunde. Maar ook speelt een rol – en dat is een constatering die toch weer hoop geeft – dat de Middelnederlandse literatuur nog ternauwernood is onderzocht op haar mogelijke opdrachtgevers en vermoedelijke publiek. Want met wat durf en combinatievermogen kan men in dit opzicht ook overbekende teksten soms nog onvermoede facetten ontgutselen. Een van de treffendste voorbeelden hiervan levert juist een van onze drie vertalingen van de *Proza-Lancelot*, en wel de beroemdste van het drietal: de zogenaamde *Lancelot-compilatie*.

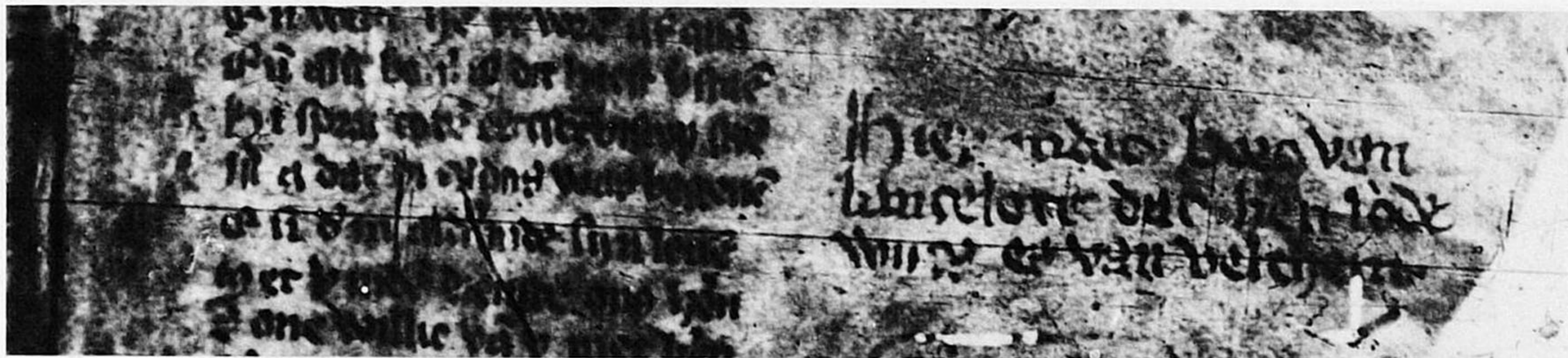
De *Lancelot-compilatie* is een handschrift uit de vroege 14de eeuw, dat wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Het behoort tot de allerbelangrijkste bronnen van de Middelnederlandse letterkunde, omdat het (zoals de naam al aangeeft) een compilatie bevat van vrijwel alle Arthurromans die ons in het Middelnederlands – zijn overgeleverd. Centraal staat in deze compilatie een vertaling in verzen van de *Proza-Lancelot*, en wel van de tweede helft van de trilogie: oorspronkelijk besloeg de compilatie twee banden, maar het eerste deel moet verloren zijn gegaan. Een notitie op het laatste blad van de compilatie leest als een soort ex-libris: 'Hier indet boec van Lancelote dat heren Lodewijcs es van Velthem' ('Hier eindigt het boek van Lancelot, dat van heer Lodewijk van Velthem is'). Nu is het met de vermelding van deze Lodewijk van Velthem niet anders gesteld dan met andere persoonsaanduidingen in de middeleeuwen: onomstotelijke identificatie is vrijwel nooit te bereiken. Maar een 'slechts bij naam bekende anonymus' hoeft Lodewijk van Velthem ook weer niet te blijven. Ook uit andere bronnen kennen wij namelijk een persoon van die naam en aangezien het hier ook een Middelnederlandse dichter betreft, en bovendien de auteur van een Arthurroman, ligt de identificatie met de Lodewijk van Velthem van de *Lancelot-compilatie* voor de hand. Aanvaardt men de identiteit van deze beide Lodewijken, dan wordt het mogelijk de grootste van de Middelnederlandse *Proza-Lancelot*-vertalingen veronderstellen-derwijs in een specifieke, historische context te situeren.

2. 'Lancelot-compilatie'

(vroege 14de eeuw).

Koninklijke Bibliotheek,
Den Haag, Hs. 129 A 10, fol
1 r°.

De dichter Lodewijk van Velthem was een groot bewonderaar van Jacob van Maerlant. Behorend tot de generatie na Maerlant stelde Velthem zich ten doel de literaire nalatenschap van de 'vader der dietse dichtren algader' waar nodig te completeren. Zo had Maerlant op het eind van zijn leven (rond 1285) de reusachtige wereldkroniek, waaraan dit tijdschrift zijn naam ontleent, de *Spiegel historiael* dus, onvoltooid moeten laten. Velthem nam zich voor Maerlants magnum opus te voltooien, doch kon deze ambitieuze onderneming niet klaren zonder een maecenas. Aanvankelijk vond hij een Antwerpse edelvrouwe, Maria van Berlaer, bereid zijn werk financieel te ondersteunen, doch om een of andere reden stokte hun beider verbintenis en zag Velthem zich genoopt naar een andere beschermer om te zien. Niemand kwam daarvoor meer in aanmerking dan de burggraaf van Zeeland, Gerard van Voorne, wiens vader vroeger Velthems geestelijke vader Maerlant had gesteund. Hem zond Velthem het slotdeel van zijn voortzetting van de *Spiegel historiael*, daarbij in de proloog de onomwonden wens uitsprekend 'sijn pape te wesene hierna'. Klaarblijkelijk solliciteerde Velthem met zijn rijmkroniek naar de functie van kapelaan aan het hof van Voorne: stond in de profielschets van dat ambt literaire vaardigheid hoger genoteerd dan pastorale bevoegdheid?

Of Velthem inderdaad als hofkapelaan is aangenomen, staat niet vast; waarschijnlijk is het echter wel. De volgende keer immers dat wij Velthem zich literair zien manifesteren, is het weer in verband met Voorne. Uiteraard bezat de Voornse hofbibliotheek – die helaas, zoals alle adelsbibliotheeken uit de middeleeuwse Nederlanden, verloren is gegaan – een exemplaar van Maerlants Arthurroman *Merlijn*, ten behoeve van de vorige burggraaf Albert uit het Frans bewerkt. Maerlants Oudfranse voorbeeldtekst was echter onvolledig geweest en de vertaalarbeid was na tienduizend verzen noodgedwongen gestaakt. Dit was uiteraard een kolfje naar Velthems hand. Hij zette – dat is zeker – Maerlants bewerking van de Oudfranse *Merlijn* voort, en wel – maar dat is speculatie – ten behoeve van de zoon van de oorspronkelijke opdrachtgever, Gerard van Voorne. Velthem en zijn maecenas moeten hiertoe de hand hebben weten te leggen op een completer Oudfrans handschrift van de *Merlijn* dan Maerlant tot zijn beschikking had gehad. Maar in Oudfranse handschriften is de *Merlijn* meestal verbonden met een nog veel grotere Arthurroman... de *Proza-Lancelot*! Gezien nu de notitie op het laatste folio van de *Lancelot-compilatie* lijkt het wel uiterst waar-

schijnlijk dat Velthem rond 1325, in aansluiting op de *Merlijn*, ook de *Proza-Lancelot* voor zijn maecenas vertaalde en daarmee nagenoeg het complete verhalencomplex rond koning Arthur en zijn Tafelronde in één machtige collage voor het Voornse hof ontsloot.

Zou het feit dat Velthem de *Proza-Lancelot* vermoedelijk vertaalde met Gerard van Voorne als opdrachtgever, nog van verdere invloed zijn geweest op zijn literaire praktijk? Om dit na te gaan is een zeer bewerkelijk onderzoek vereist: de minutieuze vergelijking van Velthems doorgaans zeer letterlijke vertaling met het Oudfranse origineel, op zoek naar significante afwijkingen. Het zal nog wel even duren voor de neerlandistiek de 87 000 verzen van de *Lancelot-compilatie* op deze wijze heeft uitgekamd, maar steekproeven wijzen uit dat in kleine hoekjes aanwijzingen schuilen. Zo beschrijft *Arthurs dood*, het slotdeel van de trilogie, hoe de duivelse verrader Mordret, bastaardzoon van Arthur, samenspannt tegen zijn vorst en vader. Als trawanten heeft hij in de Oudfranse tekst Schotten, Saksen en Ieren – maar de *Lancelot-compilatie* spreekt tot tweemaal toe ook van de Friezen!

Ende also die wile dat Mordret lach
Vore dien tor, hi ontboet alden dach
In Scollant te desen doene
Ende in Vrieslant die hoge baroene . . .

Want Mordrette quamen altenen ter stede
Liede an van Sassen, van Vriesen, daer
Die den coninc haetten vorwaer
Van doetveden . . .

Het lijkt erop dat Velthem hier de gelegenheid te baat heeft genomen om, midden in zijn letterlijke vertaling van het Oudfrans, terloops zijn opdrachtgever naar de mond te praten: Hollands aartsvijanden, de Friezen, aan de kant van de verraderlijke Mordret – dan was de Voornse partij natuurlijk gelieerd aan Arthurs luisterrijke monarchie en dat was toch een verbintenis om trots op te zijn!

Jammer genoeg passen de stukjes van de legpuzzel der Middelnederlandse letterkunde niet altijd zo fraai aaneen. Omtrent het historisch ontstaansmilieu van de beide andere, Middelnederlandse vertalingen van de *Proza-Lancelot* bij voorbeeld tasten wij volledig in het duister. Voor een van deze beide kon ook moeilijk anders worden verwacht, gezien de uiterst schamele overleveringstoestand. Het betreft hier de vertaling waarvan in de Gemeentebibliotheek van Rotterdam twee fragmen-

Wunder werelt. En omme dat mijn
vrient dese ere belagen wilt so ne
uet hi omkoden alle die riddren
van sinen lande. en hi heuet ghe
leit dat hi mi niet hem vrent sal
en ieden hoet hebben sal mach hi
En ic bidde v hardesere leit hi dat
ghi mi en helpt mine vrent
bedi leit si ic weet male eest dat
ghi hem helpt hi sal den toznoy
verwinnen. Doe quam die ridd
in die camere. en hi was walege
maect en stark en hi was blont
en alsene sine vriendinne sach so
stet si op iegen hem. en seide hore
siet hier mijn here waleweine
die v marginen helpen sal ten to
znoye. en alle dat die riddre v stark
so hept hi te mijn here waleweine
en namene in sine arme en he
tene wel come wese bouen alle
riddren die leefden. Doe vingede
hem mijn here waleweine hoe
dat hi hiete. en hi seide dat hi he
te canagimus. Doe seide hi hem
vanden toznoye die wesen soude.
also alle hem die ionfrouwe ghe
leit hadde bedi hi nu ende wel dat
hi noch niet geweten ne hadde.
en hi bat hem op grote vrentscap
dat hi hem holpe. en mijn here wa
lewein seide dat hi te gerne doen
soude. Danc hebe leit hi die ridd
en ieduchte mi dan lettel ic en
sal hebben den prijs van de tozno
ye. Doe ghingene si te ten ete
ne. en alle die van daer binnen
waren blide van den gelouedat
mijn here walewein gelouec
hadde. bedi sie hadden grote hope
dat si den toznoy winnen soude

Sandert dages sinen gens alle
op waren gelien en sie berat
waren de vrentse en wech. en die
ionfrouwe cleidde hare so riheloc
dat noit engene bat gecleedt en
was. en si was oec ene de scernte
ionfrouwe van al den lande. Doe w
er die ionfrouwe en wech en hare
geline. en doelden so verre dat sie
quamen op ene steen volke. Doe sa
gen se daer onder in een dal enen
toznoy die begonnen was op een
sone velt. En de coninc martou
art endoech dieu dach engene
wipene. maer hi hadde doen daer
i paviloen in middeuert van
den beemde daer die coninginne
sijn wijf in was en ander vrouwe
vanden lande waerre oec in drie
den toznoy te siene. En daer was
ene ionfrouwe der coninginne
nichte die seide dat sie alle hoede
dat si hebben soude den hoet bedi
haer vrient deedt best. maer alle
canagimus vriendinne quam.
so seide si dat si niet meer en leide
waer omme sone ionfrouwe leit
si. Ad hier omme leit si canagimus
vriendinne datter beter riddren
sijn dan hi. en die nu comen sijn.
En wie es dat leit si die ionfrouwe
bi gode leit si sine name ne seggie
v niet. maer ghi selceme sien te
ce was der coninginne kame.
nichte seere verolgen en seide
dat si hare quame ne ergen bi hare
en cone hare den riddre dieu si me
int. Doe ghinc si te hare stappants
en se besagen die riddren die see
gen op ende neder. en mijn here
walewein vingede canagimus

4. Begin van de tekst van de
'Rotterdamse fragmenten',
(eerste helft 14de eeuw). Ge
meentebibliotheek, Rotter
dam, Hs. 9 6 A7, fol 1 r°.

ten worden bewaard, die de verdietsing bevatten van twee, ver uiteengelegen, korte episodes uit het immense verhaal. Vergelijkt men deze vertaling met het Oudfranse origineel, dan blijkt de vertaler zijn voorbeeldtekst volstrekt woordelijk te hebben overgezet en zelfs de syntaxis van het Oudfrans zoveel mogelijk te hebben behouden. In een ander opzicht echter moet zijn vertaling een ongehoord waagstuk zijn geweest: de Rotterdamse fragmen-

ten zijn namelijk veruit het vroegste voorbeeld van Middelnederlands, wereldlijk *proza*. Hoe vroeg precies, weten we niet; we kunnen alleen vaststellen dat de bewaarde fragmenten van circa 1340 dateren, maar zij kunnen uiteraard de kopie zijn van een (veel) oudere vertaling. Kunnen we naar de datering tenminste nog gissen, volstrekt in het vage blijven kwesties als auteurschap, opdrachtgever, invloed op latere auteurs enzovoort.

Dar merhu tote hare quam
 d'ede sine slapen merren bruce
 c'n hi waerde welen niet sine lieue
 g'ar en mochte niet ghestien
 s'wachte hare so wel van dien
 b'ar si behilt hare suerhede
 c'n hi hare anders niet en dede
 d'an hi ghinc en keerde
 b'iden werden die hi hare leerte
Wancer dar hi van hare stier
 c'n sine danc gaen liet
Waend hi seker sijn van desen
 d'ar hi mer hare hadde gheue
 c'n omme dar hi riet de i. luttelkijn
 p'ader vrotte die moeder sijn
 s'o sloop hi als i. ander doer
 b'ar ghi moghet wel sijn vroer
 h'ad hi ghenert algader
 p'aden duuel sinen vader
 s'one mochte hi slapen niet
 w'ant gheen duuel slapens p'ier
So langhe leede si en vernam
 p'hem doe hi tote har quam
Dar sine floor in cue haghe
 h'mmen der uren van ene daghe
 g'et wichte van worden
 d'ie ren woude behoeden
 d'ar strecte an conuolge
 d'ar so bleef hi sonder faelge
 s'o dat niemen van hem ne wilde
 g'eer bi enegherande luste
Want der wout was harte groot
 d'ar sine euer warden in besloot
 r'ulltken conuolge en so sloot
 p'ie vanruen niet dan wout alros
 d'ie ghene die c' dus besloot
 p'n den foreste dar was groot
 d'ar was die lantsloot bochte
 g'hebraghen in die haghedochte
 c'n si hiltten so werdelike
 d'ar men in gheen coningrike
 v'anden ne hadde gheen kint
 v'an allen dringhen ver ghemunt
 c'nter wout was allene niet
 d'ar ghi of hoer dar bedier
 s'halte vrou in en ionefrouwen
 d'ie lantsloot d'ike bestouwen
 c'n reorden die hi quam so vor
 d'edemente aldaer te behare
 h'en hebben. warden in gharhoshe
 d'ie hem stien ierde merren boghe
 c'n menegherande ander spel

Dar hi vernam en werte wet
 h'en leede hem doen en laren
 c'i. spreken oer te maren
 c'n alrehande houeliche
 c'n menegherande stoue yede
 d'ar hi hem mede stoue gheliet
 c'n niemen en wate hoe hi hier
 d'ene hieren stoue vonden
 c'n dander conincs kint
 g'ar die ioncfrou diene dar brochte
 c'n diere an leide al har ghedochte
 c'n in haren sin vercoos
Si hieren stoue wile almos
Dus was lantsloot daer
 g'etter ioncfrou. ij. iaer
 c'n wes meer dan i. ander dede
 b'mmen v. iaren in enegher stede
 d'ar kint was so ouer stoue
 h'et mochte niet rechte draghen crone
 d'ie ioncfroue diene hadde re houden
 s'i bedroech hare al in wouden
 c'n in groten foresten
 d'ldus segghe ons die wallche iorde
 c'n die haghedochte was el mer
 d'ar ghi of hebt ghehoert bedier
 d'an al gader rouerien
 s'almen der rechter wachen li:
 b'eneden den berghe i. luttelkijn
 d'ar die coninc van sine sijn
 h'adde ghenome doe hi bleef door
 d'ar stont een ghesare groot
 v'an hulten en van zalen
 d'ie w'el rikelike mochten besalen
 d'ar was der ioncfrouwen al
 b'eneden berghe in een dal
 d'ar die haghedochte stoue
 p'u vertraet ic maect v' woude
 d'ar liep i. stoue v'ouere
 v'ol van vische menegher v'ere
 g'ochremer vonden die si lochte
 c'n diere an leide sijn ghedochte
 d'er ioncfroue wouinghe en har ghesare
 s'onden so bendelike v'ermant
 g'cunt mochte v' liep niet ghedochte
 d'ar si woende en hars lieken
 b'v'ulden alst har g'et dochte
 c'n sies anders niet ghedochte
Dus bleef lantsloot in haerre hoer
 c'n bediede almos in g'uelen
 h'ier lant stien te d'et ure
 v'an lantsloot die aenruere
 h'oc claudas. co. boerds kinde v'ene

5. Fragment van 'Lantsloot vander Haghedochte', eerste helft 14de eeuw, Hessisches staatsarchiv, Marburg, fragment A, fol 1 v°.

Maar bij al hun schamelheid en raadselachtigheid verdienen de Rotterdamse fragmenten toch een ereplaats in de geschiedschrijving van onze letterkunde als (resten van) de oudste, Nederlandse prozaroman.

Niet minder markant is de derde Middelnederlandse vertaling van de *Proza-Lancelot*: *Lantsloot vander Haghedochte* ('Lantsloot van de grot', naar de plaats waar de vondeling Lantsloot in het ver-

haal opgroeit). Ook deze vertaling is helaas slechts fragmentarisch tot ons gekomen, maar anders dan in het geval van de *Lancelot-compilatie* is hier niet een, aansluitend gedeelte van de roman bewaard gebleven, doch beschikken we over in totaal meer dan dertig korte stukjes over het verhaal verspreid vanaf het begin tot op ongeveer twee derde, met daartussen soms grote, soms kleine lacunes. Wel is deze *Lantsloot vander Haghedochte*

net als de *Lancelot-compilatie* een vertaling in verzen; in totaal zijn 6073 verzen overgeleverd in fragmenten uit een zeer fraai handschrift van, alweer, circa 1340. In karakter verschillen de beide Middelnederlandse versvertalingen van de *Proza-Lancelot* echter hemelsbreed. De vertaling van de compilatie is, zoals reeds werd opgemerkt, goeddeels letterlijk; die van *Lantsloot vander Haghe-dochte* is daarentegen uitermate vrij. Reden hiervoor is niet dat de auteur van *Lantsloot* minder goed Oudfrans kende dan zijn collega – de mogelijke vertaalfouten zijn op de vingers van een hand te tellen –, noch dat hij niet in staat was zijn voorbeeldtekst redelijk getrouw in Middelnederlandse verzen over te zetten. De werkelijke reden moet zijn geweest dat de dichter van *Lantsloot* zich simpelweg niet geroepen voelde tot het volgzzaam vertalen van het Oudfrans; zijn doel was veeleer een bewerking van de roman tot stand te brengen, waarin hij ten opzichte van zijn origineel veranderingen kon doorvoeren en accenten verleggen wanneer hij dat wenselijk achtte. Dit uitgangspunt heeft ertoe geleid dat zijn bewerking weliswaar de grote lijn van het Franse verhaal op de voet volgt, maar daarbinnen (bij voorbeeld binnen een episode) dikwijls eigen wegen gaat. De Middelnederlandse bewerker doet dit overigens zonder ook maar een keer expliciet aan te geven dat hij afwijkt van het Frans; men wordt zich pas van zijn ontelbare wijzigingen bewust, wanneer men zijn tekst naast die van het origineel legt, iets wat het oorspronkelijke (luister)publiek van *Lantsloot* vast nooit heeft gedaan. Gelukkig is bij zorgvuldige vergelijking van origineel en bewerking een patroon waarneembaar in de afwijkingen die de Middelnederlandse dichter zich heeft gepermitteerd. Er is in diens bewerkingstechniek een aantal vaste tendensen waarneembaar, waarvan er hier slechts een kan worden belicht: de tendens tot idealisering. Systematisch is de Middelnederlandse bewerker erop uit geweest het portret van zijn hoofdfiguren zo fraai mogelijk te maken, het zoveel mogelijk te stileren overeenkomstig het hoofse ideaalbeeld. Dat dit hoofse ideaal de bewerker zeer na aan het hart lag, blijkt al uit een van de eerste passages in zijn roman. Als de opvoeding van Lancelot als kleuter wordt gememoreerd, volstaat de Oudfranse tekst met een beknopte aanduiding: 'En toen hij zover was dat hij zich eraan kon wijden, kreeg hij een leermeester, die hem leerde hoe hij zich moest gedragen.' De Middelnederlandse bewerker daarentegen weidt breed uit over wat Lantsloot allemaal leert, waarmee zijn verzen impliciet het karakter krijgen van een catalogus van hoofse deugden:

Ende teersten dat hi quam so vort
 Dedemenre – alser toe behort –
 Hem hebben enen vroeden maghetoghe,
 Die hem scieten leerde metten boghe
 Ende menegherande ander spel
 Dat hi vernam ende leerde wel.
 Men leerde hem doen ende laten
 Ende spreken oec te maten
 Ende alrehande hovesschede

Ende menegherande scone zede

Dar hi hem mede scone gheliet.

(*teersten*: zodra; *alser toe behort*: zoals dat hoort; *maghetoghe*: instructeur; *gheliet*: gedroeg)

Een dergelijke modelopvoeding werpt uiteraard haar vruchten af. overal in het verhaal zien wij de titelheld zich voorbeeldig gedragen. Niet dat de Lancelot van het Oudfrans ooit onbehouden gedrag ten toon spreidt; verre van dat. Maar, anders dan zijn Franse voorganger die het niet nodig heeft geacht keer op keer Lancelots voorbeeldigheid in het volle licht te plaatsen, heeft de Middelnederlandse bewerker geen gelegenheid voorbij laten gaan om het accent te leggen op Lantsloots ideale ridderlijkheid. Het verschil tussen origineel en bewerking blijkt duidelijk – al moet het bij dit voorbeeld uit vele blijven – wanneer op zeker moment in het verhaal de hoofdfiguur een jonkvrouw ontmoet. In de Oudfranse tekst ontspint zich meteen een gesprek: zodra de jonkvrouw Lancelot herkent, steekt zij van wal: 'en zij hield halt, zodra zij hem herkende, en zei tot hem . . .' De Middelnederlandse bewerker houdt de pas hier even in en geeft zijn hoofdfiguur de gelegenheid zich van zijn beste zijde te laten zien:

Doe si hem quam bet ghehende

Lantslote, ende siene kende,

Groete hi se eer si hem dede;

Het was altoos sine zede

Dat hi joncfrouwen groete

Teersten dat hi se ghemoete.

Ende si seide . . .

(*bet ghehende*: naderbij; *eer si hem dede*: vóór zij hem groette; *Teersten*: zodra; *ghemoete*: ontmoette)

Maar het is niet alleen Lantsloot wiens portret door de Middelnederlandse bewerker extra is geïdealiseerd. Ook de andere helden van de roman zal hij steeds in een zo gunstig mogelijk daglicht stellen. Koning Arthur is besluitvaardiger, zijn gemalin Guenièvre tactvoller, hun ridders dapperder, en allen zijn mooier van uiterlijk en vooral ook minder emotioneel in geval van verdriet. Van dit laatste nog een voorbeeld, het laatste van de fascinerende bewerkingstechniek van *Lantsloot*. Op zeker moment arriveert, en zelfs ten tweeden male, aan Arthurs hof het bericht dat Lancelot op een van zijn queesten de dood heeft gevonden. In het Oudfrans is iedereen aan hevig smart ten prooi: 'Toen de koningin het hoorde, kon zij geen woord zeggen. Haar lichaam trilde en haar hart kromp ineen, en zij viel flauw, en heer Walewein rende toe om haar te steunen, die zelf ook hevig verdriet toonde, en zich de ogen uit het hoofd hilde. Maar niemands rouwbetoon was vergelijkbaar met dat van de koningin, want zij hield zich voor niemand groot, maar zei, terwijl allen het hoorden, dat zij nooit meer vreugde zou kennen indien in haar dienst de beste ridder ter wereld was gestorven.' De Middelnederlandse tekst luidt:

Doe verniewede dat seer

Ende metter coninginnen meer

6. Dichter en maecenas. Dedicatie-miniatur uit de 'Bible historialis' van Karel V, koning van Frankrijk, vervaardigd door Jan van Brugge in 1371 te Parijs. Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum, Den Haag, Hs. 10 B 23.

Dan met alle diere waren.
 Nochtan lietsi hare misbaren
 Te droevene openbare vor oghen;
 Si decte hare ende wilt niet toghen,
 Al uut ende uut die sware smerte
 Die har lach te harre herte.

(verniewede dat seer: hernieuwde het verdriet; metter: bij de; lietsi: liet zij na; openbare vor oghen: voor allen zichtbaar; decte hare: beheerste zich uiterlijk; toghen: tonen; har lach te harre herte: haar in haar hart lag)

Tot zover de voorbeelden van het hoe; maar de vraag naar het waarom van Lantsloots idealiserende bewerkingstechniek mag niet ongesteld blijven. Helaas kan het antwoord niet meer zijn dan een vermoeden, want de bewerker maakt, zoals gezegd, nooit expliciet melding van zijn wijzigingen, laat staan dat hij zijn redenen hiervoor expliciteert. De meest plausibele verklaring lijkt te zijn dat hem er alles aan gelegen was zijn publiek via de helden en heldinnen van zijn roman een spiegel van ideale hoofsheid voor te houden, dat hij zijn roman mede wilde laten functioneren als 'demonstratieboek' van hoofs gedrag. Dat Arthurromans behalve hun amuserende bedoeling voor

het contemporaine publiek ook een educatieve strekking hadden, is op zich zelf niet ongewoon. Nog de uitgever die in de late 15de eeuw de Oudfranse *Proza-Lancelot* op de drukpers legt, vermaant in zijn proloog zijn lezers, en speciaal de jeugdigen onder hen, te handelen 'naar het voorbeeld van genoemde ridder Lancelot en van de andere fiere mannen wier daden in mijn boek worden verteld'. De dichter van *Lantsloot vander Haghedochte* is echter de enige middeleeuwse auteur die het heeft aangedurfd de immense tekst van de *Proza-Lancelot* met het oog op deze hoofeducatieve functie systematisch te retoucheren. Dit maakt hem uniek onder de middeleeuwse vertalers van de *Proza-Lancelot*, de Nederlandse zowel als de Duitse, Spaanse, Portugese, Welse en Ierse, die zich verder allen hebben beperkt tot het volgzzaam overzetten van het Oudfranse origineel.

Geen Europese literatuur kan bogen op zoveel vertalingen van de *Proza-Lancelot* als de Nederlandse. Ook in hun fragmentarische staat vormen de drie Middelnederlandse vertalingen een welsprekend getuigenis van de gretigheid waarmee in de middeleeuwen de van oorsprong Franse, hoofliteraire cultuur in onze gewesten onthaal vond. Bekijkt men de drie vertalingen van nabij, dan blijken ze elk voor zich uniek van karakter en heel wat meer dan loze doorgeefluiken van Franse verhaalstof. Een gedurfde vertaling in proza (de *Rotterdamse fragmenten*), een subtiële, letterlijke vertaling in verzen (de *Lancelot-compilatie*) en een uiterst creatieve bewerking in verzen (*Lantsloots vander Haghedochte*) – het zijn de markante facetten van het spectrum waarin de helle lichtbron van de *Proza-Lancelot* is uitgestraald over de Lage Landen.